

А. В. Гейко

РОЗКОПКИ МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ШИШАКИ У 2009 р.

Статтю присвячено результатам охоронних археологічних розкопок могильника черняхівської культури Шишаки в 2009 р.

Ключові слова: черняхівська культура, могильник, інгумація, кремація, посуд, намисто.

Шишацький могильник черняхівської культури відкритий у 2009 р. Він розташований на відстані 0,8—1,0 км на захід від смт. Шишаки Шишацького району Полтавської області, з правого боку балки (басейн р. Псел), в урочищі Дернова Долина. На дні балки знаходяться ставки.

Знахідки на території кар'єру та його околиць були відомі ще з 1970-х рр. В експозиції Шишацького районного музею представлено два черпаки скіфського часу, які знайдені в зруйнованому кургані, очевидно, на місці кар'єру неподалік цегельного заводу. Але нагляд над роботою кар'єру цього заводу не здійснювали. Слід констатувати той факт, що нині пам'ятка частково зруйнована кар'єром (глибиною 5—6 м) Шишацького цегельного заводу (знищено приблизно 1 га пам'ятки). Особливо активно кар'єр і завод працювали у 2007—2008 рр. За свідченнями інформаторів, працівники заводу та місцеві жителі грабіжницьки розкопували поховання. Нині кар'єр не працює. Окрім того, могильник та окремі його поховання зруйновані траншеєю (повністю або частково), на дні якої лежить труба, прокладена зі сходу на захід до місцевих очисних споруд.

Дослідження проведено двома розкопками, які закладені між краєм кар'єру та траншеєю у місцях найбільшого руйнування могильника. У майбутньому ці розкопки будуть об'єднані.

Насамперед досліджено зруйновані поховання, які «стирчали» у стінках кар'єру. Окрім того, розкопані поховання на території, знівленою бульдозером та прилягаючої до стінки кар'єру. Вивчена площа на могильнику становить більше 220 м².

У багатьох місцях зрізано верхній культурний шар пам'ятки, а в більшості місць підрізаний і сам материк. Поховальні ями виявлені на глибині 0,9—0,93 м від Р. Материк знаходився на глибині 0,6—0,63 м. Глибини ям подано від того рівня, на якому вони виявлені.

Поховання 1 — трупопокладення. Більша частина поховання знищена кар'єром. Довжина могильної ями — 1,15 м (збережена), ширина — 0,6—0,7 м (збережена), глибина — 0,05 м. Яма орієнтована по лінії північний схід — південний захід.

Від скелета збереглися кістки тулуба, фрагменти лівої руки та ноги й частина правої руки. Скелет орієнтований на схід із відхиленням на північ. Знахідок не виявлено.

Поховання 2 — трупопокладення. Поховання пошкоджене кар'єром та сучасними грабіжниками. Розміри ями: довжина — 1,40 м (збережена), ширина — 1,31 м, глибина — 0,25 м. Яма орієнтована по лінії південний схід — північний захід. Скелет та знахідки перемішані.

Інвентар.

1. Намистина гагатова, чорного кольору, сегментоподібна. Розміри 3,1 × 2,0 см, діаметр отворів 0,6 та 0,45 см.

2. Намистина склопастова світло-коричневого кольору. Висота — 1,4 см, товщина — 0,9 см, діаметр отвору — 0,3 см.

3. Глек біконічний, чорного кольору. Прикрашений плоскими зрізами (фасетками) по ребру. На шийці два валики, прикрашені з допомогою

зубчастого коліщатка. У верхній частині тулуба розташовані подвійні зубчасті лінії. Краї фасеток також прикрашені одинарними зубчастими лініями. Висота посудини — 11,1 см, діаметр вінець не встановлений, діаметр тулуба — 10,7 см, діаметр дна — 4,7 см.

У похованні знайдено уламки трьох горщиків сірого кольору, форму і розміри яких, на жаль, визначити важко. Крім того, виявлено подрібнені уламки кістяного трьохпластинного гребеня з виступаючою напівкруглою середньою частиною. Розміри гребеня не встановлені.

Поховання 3 — трупопокладення. Могильна яма має прямокутну форму із заокругленими кутами. Вона орієнтована по лінії південний схід — північний захід. Стінка могильної ями на північному заході знищена кар'єром. Розміри ями: довжина — 1,55 м, ширина — 0,65 м, глибина — 0,25 м.

Скелет орієнтований на північний захід, випростаний на спині, кістки рук розміщені вздовж тулуба, череп лицевою частиною повернутий догори. На грудях скелета лежав кістяний гребінь. Зліва від голови стояла миска.

Інвентар.

1. Миска гончарна з лискованою поверхнею, сірого кольору. Висота — 20,5 см, діаметр вінець 11,6 см, діаметр дна — 6,0 см.

2. Гребінь з виступаючою напівкруглою середньою частиною. Спинка зроблена з рогу, зубці — з кістки, трьохпластиний. Зубці складаються з 6 частин. Пластини скріплені бронзовими заклепками. Висота — 6,5, ширина — 9,2 см, товщина — 1,4 см.

3. Пряжка залізна. Рамка овальна, масивна, язичок широкий, плоский, виступає за рамку. Висота — 4,0 см, ширина — 1,9 см, ширина язичка — 0,9 см.

Поховання 4 — трупопокладення. Пошкожене кар'єром. Могильна яма має прямокутну форму із заокругленими кутами. Її розміри: довжина — 1,20 м (збережена), ширина — 0,7 м, глибина — 0,15 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід.

Померлий випростаний на спині, кістки рук та ніг погано збереглися, але можна говорити, про те, що вони лежали вздовж тулуба. Скелет орієнтований на захід. Над кістяком та під ним сліди коричневого гліну, походження якого важко визначити. На шії знаходився разок синього намиста, яке складалося з 7 намистин.

Інвентар: скляне намисто (бісер) округлобіконічної форми, синього кольору. Висота — 0,3 см, ширина — 0,4 см, діаметр отвору — 0,1 см.

Поховання 5. Скіфський час. Поховання знаходилося на мису розмірами 2,52 × 1,0—1,5 м, причиною утворення якого стало вибирання глини. Курганний насип відсутній. Очевидно, він знищений під час зняття верхнього горизонту кар'єра.

Контури ями не виявлено, тому її розміри не встановлено. Під час розчистки залишків поховальної ями знайдено потривожені стародавні грабіжниками та, очевидно, землерями людські кістки. Крім того, тут розміщувалися залишки лева залізного меча. Його ручка не збереглася. До речі, дрібні шматочки меча були знайдені й на дні кар'єру. У могилі містилися дві парні бронзові шпильки, фрагменти вінець та денця миски.

На дні кар'єру, поряд з похованням, в осипаній землі, знайдено черпак із відбитою ручкою. Імовірно, він також походить із даного об'єкту.

Характеристика знахідок.

1. Шпилька бронзова. Довжина — 13,2 см; товщина в середній частині — 0,3 см; діаметр шляпки — 0,7 × 0,8 см.

2. Шпилька бронзова. Довжина — 13,0 см; товщина в середній частині — 0,3 см; діаметр шляпки — 0,7 × 0,8 см.

3. Фрагмент лева меча залізний, без руків'я. Його прослідкована довжина — 37,0 см, ширина — близько 3,0 см, товщина в середній частині — 0,45 см. Дуже корозований. Не зберігся (розпався на дрібні частини).

4. Черпак, з підлискованою поверхнею, чорний з коричневими плямами. Ручка відбита. Висота — 6,4 см; діаметр вінець — 6,4 см; діаметр тулуба — 8,1 см; діаметр дна — 4,9 см.

5. Намистина пастова, салатного кольору, конічної форми, мала зубчики на стінках біля краю основи. Висота — 0,6 см, діаметр основи — 1,1 см, діаметр отвору — 0,3 см.

Поховання 6 — трупопокладення. Пошкожене траншеєю. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Одна з її сторін, а саме та, де знаходяться ноги померлого, — розширена. Розміри ями: довжина — 2,0 м, ширина — 0,93—1,20 м, глибина — 0,40 м. Яма орієнтована по лінії південний схід — північний захід.

Похований випростаний на спині. Кістки правої руки розташовані вздовж тулуба, лівої руки — на тазі. Череп лицевим боком повернутий на північний захід. Скелет орієнтований на північний захід. Безінвентарне.

У центрі цієї ж могильної ями, з лівого боку від скелета розчищене округле скупчення, розміром (0,37 × 0,35 м) кальцинованих кісток без попелу та знахідок. Очевидно, це — ще одне поховання. Йому дано № 6а. Безінвентарне.

Поховання 7 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Розміри ями: довжина — 1,60 м, ширина — 0,84 м, глибина — 0,25 м. Яма орієнтована по лінії південний схід — північний захід.

Скелет випростаний на спині, кістки рук лежать уздовж тулуба, кисті складені на тазі. Череп лицевою частиною повернутий на північний захід. Скелет орієнтований на північний захід. Безінвентарне.

Поховання 8 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Її розміри: довжина — 2,05 м, ширина — 0,63 м,

глибина — 0,12 м. Яма орієнтована на схід — захід із відхиленням на південь — північ.

Похований випростаний на спині, руки лежать вздовж тулуба. Череп лицьовою стороною повернутий на захід. Скелет орієнтований на захід із відхиленням на південь. Безінвентарне.

Поховання 9 — трупопокладення. Частина поховання знищена траншеєю. Довжина могильної ями — 1,12 м, ширина — 0,32 м (точно не встановлена, пошкоджена траншеєю), глибина — 0,05 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід із незначним відхиленням на південь — північ.

Від скелету збереглися тулуб, частина лівої руки, ноги відсутні. Кістки частково перемішані й подрібнені. Скелет орієнтований на захід із незначним відхиленням на південь. Інвентар не знайдений.

Поховання 10 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами, стінки зружені донизу. Її розміри: довжина — 2,30—2,31 (по верху) та 2,13 м (по низу), ширина — 1,29—1,32 (по верху) та 1,10 м (по низу), глибина — 0,9 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід.

Поховання зруйноване. Кістки містилися у верхньому заповненні ями. Від скелету зберігся череп, який лежав під західної стінкою могильної ями, біля нього окремі кістки. Під південною стінкою могили також були знайдені окремі кістки скелету. Скелет, очевидно, був орієнтований на захід. Безінвентарне.

Поховання 11 — трупопокладення. Яма не простежена. На площі 0,35 × 0,12 м розчищено окремі кістки скелета дитини. Судячи з розташування кісток, поховання орієнтоване головою на захід. Безінвентарне.

Поховання 12 — трупопокладення. Пошкоджене траншеєю. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Її розміри: довжина — 1,20 м (збережена), ширина — 0,45 м (простежена), глибина — 0,09 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід.

Померлий випростаний на спині. Стопи ніг знищені траншеєю. Череп лицьовою частиною повернутий на південь. Скелет орієнтований на захід. Безінвентарне.

Поховання 13 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Західна її частина знищена кар'єром, череп виявлений на його дні. Розміри ями: довжина — 2,20 м (частково зруйноване), ширина — 0,81 м, глибина — 0,45 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід.

Поза померлого — на спині, руки лежать на тазі, ноги зігнуті в колінах повернуті вліво. Скелет орієнтований на захід. Інвентар не знайдений.

Поховання 14 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Частково знищена кар'єром. Її розміри:

довжина — 1,0 м (збережена), ширина — 0,7 м, глибина — 0,6 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід із незначним відхиленням на південь — північ.

Померлий випростаний на спині. Від скелета збереглися ноги. Скелет орієнтований на захід із незначним відхиленням на північ. Інвентар не знайдений.

Поховання 15 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Розміри збереженої частини ями: довжина — 1,10 м (частково підрізана кар'єром), ширина — 0,7 м, глибина — 0,30 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід із відхиленням на південь — північ.

Від скелету збереглися лише кістки ніг, розташовані в анатомічному порядку. Скелет орієнтований на захід із відхиленням на північ. Інвентар не знайдений.

Поховання 16 — трупопокладення. Поховальна яма прямокутна із заокругленими кутами. Її розміри: довжина — 2,20 м (частково зруйнована траншеєю), ширина — 1,25 м, глибина — 0,50 м. Яма орієнтована по лінії південь — північ.

Скелет частково зруйнований. Померлий випростаний на спині. Стопи ніг знищені траншеєю. Кістяк зазнав ритуального руйнування. В анатомічному порядку лежать нижні кінцівки (від коліна) та ліва рука. Скелет орієнтований на північ.

У головах покійного лежав кістяний гребінь. Справа від померлого, під стінкою — велика миска, в якій знаходився скляний кубок. Поряд із цією мискою стояв горщик, тут же біконічна миска закритого типу. Зліва від померлого розміщено два одноручних глеки та два горщики. Між кістками у центрі могили містилися уламки миски відкритого типу, голка та бронзовий ніж у шкіряному футлярі — у центрі могили поверх кісток тазу. Фібула та пряжка знаходилися справа від померлого, під кістками ніг. Залізний ніж виявлено під головою померлого серед кісток тварини (коза або вівця). Кістки лежали правильним колом. Очевидно, вони розміщалися у дерев'яній посудині, яка не збереглася.

Інвентар.

1. Глекодноручний із лискованою поверхнею, чорно-сірого кольору. Висота — 12,9 см; діаметр вінець — 7,4 см; діаметр горла — 6,3 см; діаметр тулуба — 12,3 см; діаметр дна — 6,4 см; товщина ручки в середній частині — 1,7 см.

2. Глек одноручний із лискованою поверхнею, чорного кольору. Плечі прикрашені зубчастим коліщатком у вигляді «напівовів». У нижній частині ручки — орнамент у вигляді овалу, розділеного навпіл, зробленого зубчастим коліщатком. Висота — 24,3 см; діаметр вінець — 9,3 см; діаметр горла — 6,2 см; діаметр тулуба — 21,2 см; діаметр дна — 9,4 см, товщина ручки в середній частині — 2,6 см.

3. Миска велика. Біконічна, закритого типу, на плічках орнаментована двома пружками, між якими пролощені навскісні лінії, які утворюють ромби. По ребру зроблені фасетки. Висота — 13,6 см; діаметр вінець — 30,0 × 31,5 см; діаметр тулуба — 32,2—33,5 см, діаметр дна — 10,0 см.

4. Миска відкритого типу, чорного кольору із заглаженою поверхнею. Висота — 11,8 см; діаметр вінець — 21,5 см, діаметр тулуба — 20,6 см; діаметр дна — 6,4 см.

5. Миска біконічна із лискованою поверхнею. Висота — 12,0 см; діаметр вінець — 19,5—19,9 см; діаметр тулуба — 19,5 см; діаметр дна — 7,5 см.

6. Горщик сірого кольору, в сажі. На плечах три ритовані концентричні лінії. Висота — 12,7 см; діаметр вінець — 10,0—10,1 см; діаметр тулуба — 12,7 см, діаметр дна — 6,0 см.

7. Горщик сірого кольору, в сажі. Висота — 16,8 см; діаметр вінець — 11,1 см; діаметр тулуба — 13,8 см, діаметр дна — 6,8—6,9 см.

8. Горщик сірого кольору, в сажі. Висота — 15,2 см; діаметр вінець — 12,0 см; діаметр тулуба — 15,3 см, діаметр дна — 7,6 см.

9. Кубок, скляний світло-рожевого кольору. Його розміри: висота — 14,0 см, діаметр вінець 10,5 см, діаметр дна — 6,0 см. Схожий знайдено на могильнику Холмське в похованні 51. Не зберігся.

10. Бронзова фібула. Корпус із напівкруглого прута. Належить до вигнутих підв'язних фібул, з прямокутною ділянкою на спинці. Прикрашена врізним орнаментом на цій ділянці. На голці і пружині збереглися сліди позолоти. Довжина — 5,1 см, ширина — 0,5 см, товщина спинки в середній частині 0,3 см.

11. Пряжка бронзова. Рамка овальна, тонка, язичок вузький, овальний, виступає за рамку. Висота — 2,0 см, ширина — 1,3 см, ширина язичка — 0,4 см.

12. Голка бронзова. Зігнута. Первісна довжина — 4,1 см, ширина вушка — 0,4 см, діаметр отвору — 0,1 см.

13. Ніж бронзовий у шкіряному чохлі. Довжина — 6,1 см, ширина — 1,0 см, товщина — 0,15 см.

14. Ніж залізний. Довжина — 20,2 см, ширина — 2,5 см (в середній частині), товщина — 0,4 см.

15. Гребінь кістяний, трьохпластинний, з виступаючою напівкруглою середньою частиною. Зубці складаються з 4 пластин. Пластини скріплені бронзовими заклепками. Висота — 6,2 см, ширина — 8,9 см, товщина — 1,1 см.

Поховання 17 — трупопокладення. Яма прямокутна із заокругленими кутами. Її розміри: довжина — 2,30 м, ширина — 0,70 м, глибина — 0,65 м. Яма орієнтована по лінії схід — захід. Поза померлого на спині, кістки руки лежать уздовж тулуба, ліва рука — на тазі. Скелет орієнтований головою на захід. Безінвентарне.

На основі поданих вище матеріалів можна зробити такі висновки.

Очевидно, існування курганного некрополю скіфського часу (поховання 5) і вплинуло на вибір місця могильника черняхівської культури. Подібне зафіксовано на Романківському могильнику в Подністров'ї [Никитина, 1995, с. 115].

Як бачимо, всі, крім одного, поховання здійснено за обрядом трупопокладення. кремація була поміщена до поховання 6. Можливо, що поховання з кремацією були знищені під час зняття верхнього шару могильника. На могильнику існувала західна (іноді з відхиленнями) та північна орієнтація померлих. Лише в двох могилах із західною орієнтацією виявлені знахідки, що типово для таких поховань.

Знахідки з поховань типові для могильників черняхівської культури. Серед знахідок можна виділити намистину з гагату. Хоча як зазначає Г.Ф. Нікітіна, таке намисто не зустрічається на пам'ятках черняхівської культури [Никитина, 1995, с. 73].

Поховання Шишацького могильника датуються другою половиною IV ст.

Никитина Г.Ф. Анализ археологических источников могильника черняховской культуры у с. Оселивка. — М., 1995.

Никитина Г.Ф. Черняховская культура Поднестровья (по результатам анализа археологических источников). — М., 2008.

А. В. Гейко

РАСКОПКИ МОГИЛЬНИКА ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШИШАКИ В 2009 г.

Публикуются материалы охранных археологических раскопок могильника черняховской культуры Шишаки в 2009 г. Исследовано 17 погребений по обряду как трупоположения, так и кремации. Сопровождающий инвентарь представлен гончарной посудой (миски, горшки, кувшины), металлическими деталями одежды (пряжками, фибулами), бусами и др.

A. V. Gejko

THE EXCAVATION OF THE CHERNIAKOV CULTURE CEMETERY IN SHISHAKI IN 2009

The materials of the protective excavations of the Chernyakhov culture cemetery (second half IV A.D.) in Shishaki in 2009. 17 burials were investigated as to the rites of body-laying cremation as well. Accompanying implements are presented by ceramics (tureens, pot, pitchers), metallic detail of the cloth (buckles, fibulas), beads etc.